

Ἄργει δὲ λευκά φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσιν, ὡς Σωκράτης φησὶν, ὕδατόκλυστα» (Ἰδ. Δοκ. Τομ. Α΄ σ. 400. 401. Συνηθέστερον ἦν ἐν Ῥώμῃ τὸ φορεῖν λευκά ἐπὶ πένθει). Ἄλλὰ καὶ βαπτὰ ἱμάτια μνημονεύονται πρὸς τοῦτο ὑπὸ Ἡγησίππου παρ' Ἀθηναίῳ (Ζ, 36), ἐνθα ὁ ἀλαζών μάγειρος καυχᾶται πρὸς τοῖς ἄλλοις διτι εὔρε τὸ πέρασ τῆς μαγειρικῆς, λέγων· «ὅταν ἐν περιδείπνῳ τυγχάνω διακονῶν, ἐπὶν τάχιστ' ἔλθωσιν ἐκ τῆς ἐκφορᾶς τὰ βάπτ' ἔχοντες, τοῦπίθημα τῆς χύτρας ἀφελὼν ἐποίησα τοὺς δακρῦοντας γελᾶν». Μέλανα δὲ ἱμάτια ἐφόρουσ οὐχὶ μόνον ἐπὶ θανάτοις καὶ ἐν πένθεσιν ὄντες, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἄλλαις δυστυχίαις, θέλοντες ἐκδηλοῦν τὴν ἰδίαν θλίψιν. Οὕτω παρὰ Λυσία (κ. Ἀγορατ. 40) ὁ ἀγορεύων λέγει· «καὶ δὴ καὶ Διονυσόδωρος μεταπέμπεται τὴν ἀδελφὴν τὴν ἐμὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον, γυναῖκα ἑαυτοῦ οὔσαν, πυθομένη δ' ἐκείνη ἀφικνεῖται μέλαν τε ἱμάτιον ἠμφισμένη, ὡς εἰκὸς ἦν ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τοιαύτη συμφορᾶ κεχρημένῳ». Περὶ δὲ Ἰσοκράτους διηγεῖται ὁ βιογράφος (Β. Γ' ῥητ. σ. 839)· «ἐλυπήθη δὲ καὶ οὐ μετρίως ἐπὶ τῷ Σωκράτους θανάτῳ καὶ μελανειμονῶν τῇ ὕστεραίᾳ προῆλθε», βεβαίως οὐχὶ ὡς πενθῶν συγγενῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τῷ θανάτῳ φιλότατου ἀνδρός καὶ ἐπὶ δημοσίῳ ἀτυχήματι. Παρὰ δὲ Πολυδεύκει (Δ, 117), γινομένου λόγου περὶ σκευῆς ἢ στολῆς ὑποκριτῶν, μνημονεύονται μετὰ μελάνων καὶ λευκὰ καὶ ἀλλοιόχροα ἐπὶ δυστυχίαις· «οἱ δ' ἐν δυστυχίαις ὄντες ἢ λευκὰ ἢ δυσπινῆ εἶχον, μάλιστα οἱ φυγάδες, ἢ φαῖά ἢ μέλανα ἢ μήλινα ἢ γλαύκινα» καὶ (118)· «τῆς δ' ἐν συμφορᾷ (γυναικειᾶς στολῆς) ὁ μὲν συρτὸς μέλας, τὸ δ' ἐπίβλημα γλαυκὸν ἢ μήλινον».

§ 15. Οὐχὶ δὲ μόνον διὰ τῆς μελαίνης στολῆς ἐπεδείκνυον τὸ πένθος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀποκεκαρμένης κόμης· ἀλλὰ καὶ ἐνομίζετο τοῦτο τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον σημεῖον τοῦ πένθους. Παρ' Ὀμήρῳ ἤδη ὁ Νεστορίδης Πεισίστρατος παρατηρεῖ (Ὀδ. Δ, 195 κ. ε.)· «νεμεσῶμαι γεμὲν οὐδὲν κλαίειν, ὅς κε θάνησι βροτῶν καὶ πότμον ἐπίσκη· τοῦτό νυ καὶ γέρας οἶον δίζυρσῖσι βροτοῖσιν, κείρασθαί τε κόμην, βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν». Καὶ ὁ Ἀχιλλεύς (Ἰλ. Ψ, 43) ἀποποιεῖται τὸ προσφερόμενον λουτρὸν «πρὶν

γ' ἐνὶ Πάτροκλον θέμεναι πυρί, σῆμά τε χεῦναι κείρασθαί τε κόμην»· ἔτι δὲ καὶ οἱ Μυρμιδόνες ἑτάριοι (σ. 135) «θριξί πάντα νέκυν καταείνυον (κατεκάλυπτον), ἄς ἐπέβαλλον κειρόμενοι». Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς (141) «στάς ἀπάνευθε πυρῆς ξανθὴν ἀπεκείρατο χαίτην», ἣν ἔτρεφε κατ' ἀρχαῖον ἔθος τῷ Σπερχειῷ ποταμῷ· ταύτην εὐχεται (151) «Πατρόκλῳ ἥρωϊ κόμην ὀπάσαιμι φέρεσθαι» καὶ εἶτα «ἐν χερσὶ κόμην ἑτάριοιο φίλοιο θῆκεν». Καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν νεκρὸν τοῦ Ἀχιλλέως λέγει ἡ σκιά τοῦ Ἀγαμέμνονος (Ὀδ. Ω, 43)· «αὐτὰρ ἐπεὶ σ' ἐπὶ νῆας ἐνεΐκαμεν ἐκ πολέμοιο, κάτθεμεν ἐν λεχέεσσι, καθήραντες χροά καλὸν ὕδατι τε λιαρῷ καὶ ἀλείφατι· πολλὰ δέ σ' ἀμφὶ δάκρυα θερμὰ χέον Δαναοί, κείροντό τε χαίτας». Ὡσαύτως καὶ παρὰ Κοϊντῶ Σμυρναίῳ (Γ. 83) ἡ Βρισηὶς καὶ οἱ Μυρμιδόνες ἐκείραντο τὰς κόμας τῷ Ἀχιλλεῖ· κατὰ ταῦτα καὶ παρ' Ὀβιδίῳ (Μετ. Γ', 506) λέγεται περὶ τοῦ ἀποθανόντος Ναρκίσου ὅτι «ἐθρήνησαν αὐτὸν αἱ ἀδελφαὶ Ναϊάδες καὶ κειράμεναι κατέθηκαν τῷ ἀδελφῷ τὰς κόμας» *). Τοῦτο τὸ ἔθος εἶχον καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἔθνη· οὕτως αἱ Ῥωμαῖδες ἐκείραντο ἐπὶ τῷ νεκρῷ τῆς Οὐίργινίας κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά. Ἦν δὲ ἡ κουρὰ τῆς κόμης ὡς τελευταῖον δῶρον προσφερόμενον τῷ ἀποικομένῳ, ὡς παρὰ Κοϊντῶ τῷ Σμυρναίῳ (Γ', 684), ἢ ὡς ἀπαρχαὶ προσφερόμεναι πρὸ τῆς παρεπομένης νεκρικῆς θυσίας. Παρ' Αἰσχύλῳ (Χοηφ. 7) ὁ Ὀρέστης κατὰ τὸν Ὀμηρικὸν Ἀχιλλέα, καρεῖς τὸ πρότερον «πλόκαμον Ἰνάχῳ θρεπτήριον», προσφέρει τῷ νεκρῷ πατρὶ «τὸν δεῦτερον τόνδε πενθητήριον». Παρ' Εὐριπίδῃ πολλαχῶς συνάπτονται κεκαρμέναι κόμαι μετὰ μελάνων πέπλων. Ἡ Ἑλένη (1087) λέγει, «ἐγὼ δ' ἐς οἴκους βᾶσα βοστρύχους τεμῶ πέπλων τε λευκῶν μέλανας ἀνταλλάξομαι». Καὶ ἡ Ἰριγένεια λέγει πρὸς τὴν μητέρα Κλυταιμνήστραν (Ἰφ. Αὐλ. 1438), «μήτ' οὖν γε τὸν σὸν πλόκαμον ἐκτέμης τριχὸς μήτ' ἀμφὶ σῶμα μέλανας ἀμπίσχη πέπλους», προσιωνιζομένη τὴν μὴ ἐπιτέλεσιν τῆς θυσίας αὐτῆς,

*) Met. III, 506· «planxere sorores Naides et sectos fratri posuere capillos».

καὶ παραγγέλλει (1449), «μηδ' ἀμφὶ κείναις (ταῖς κασιγνήταις) μέλανας ἐξάψης πέπλους»· καὶ ὁ Πολυνεΐκης λέγει (Φοιν. 371) πρὸς τὴν πενθοῦσαν μητέρα Λοκάστην· «ἀλλ' ἐκ γὰρ ἄλγους ἄλγος αὖ σε δέρκομαι κἄρα ξυρηκῆς καὶ πέπλους μελαγχίμους ἔχουσαν». Διὸ καὶ παρ' Ἰσαΐω (π. Νικοστρ. κλ. 7) ὁ ἀγορεύων λέγει, ἐπειδὴ πολλοὶ ἀντεποιούντο τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποθανόντος· «τίς γὰρ οὐκ ἀπεκείρατο, ἐπειδὴ τῷ δύο ταλάντω ἐξάκις ἤλθετον; ἢ τίς οὐ μέλαν ἰμάτιον ἐφόρησεν ὡς διὰ τὸ πένθος κληρονομήσων τῆς αὐσίας;» Οὐχὶ δὲ μόνον κατ' ἀρχαίους χρόνους ἐπεκράτει, ἀλλὰ καὶ κατὰ μεταγενεστέρους διετηρεῖτο τοῦτο τὸ ἔθος· παρὰ Πλουτάρχῳ (Παραμ. εἰς γυν. 4) ἀναφέρεται «κουρὰν συγχωρεῖν πενθίμους καὶ βαφὰς ἐσθῆτος μελαίνας». Παρ' Ἀθηναίῳ (ΠΕ', σ. 674 F, 675 A) ὁ Ἀριστοτέλης, προειπὼν ὅτι ἐν ταῖς θυσίαις στεφανοῦνται οἱ θύοντες πρὸς ἔνδειξιν τῆς πληρώσεως, «ὅτι οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεούς, ἀλλὰ τέλεια καὶ ὄλα καὶ πλήρη», ἐπιφέρει «διὸ καὶ περὶ τὰ πένθη τούναντίον παρασκευάζομεν· ὁμοιοπαθεία γὰρ τοῦ κεκμηκότος κολοβοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς τῆ τε κουρᾶ τῶν τριχῶν καὶ τῆ τῶν στεφάνων ἀφαιρέσει». Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν ἐνίοτε ἐν μεγάλαις διαστάσεσιν ἐπὶ τῷ θανάτῳ λίαν ἀγαπητοῦ καὶ τιμωμένου ἀνδρός, οἷον στρατηγοῦ, ὅτε σύμπας ὁ στρατὸς ἀπεκείρετο τὴν κόμην, καὶ ἐνίοτε κατ' ἔθος βαρβαρικὸν ἔκειρον καὶ τὰς χაίτας τῶν ἵππων. Ὁ Πλούταρχος (Πελοπ. 33) διηγεῖται περὶ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν συμμάχων, ἐπίδεικνυμένων μᾶλλον τῶν ἄλλων τοῖς πάθεσι τὴν πρὸς τὸν τετελευτηκότα Πελοπίδαν χάριν πρὸς τοῖς ἄλλοις «κείραι ἵππους, κείρασθαι δὲ καὶ αὐτούς». Ὅτι δὲ τὸ ἔθος τοῦ κείρειν ζῶα ἐπὶ πένθει ἦν βαρβαρικὸν καταφαίνεται ἐκ τοῦ Ἡροδότου (Θ', 24), διηγουμένου περὶ τοῦ ἐν Πλαταιαῖς φονευθέντος Πέρσου ἱπάρχου Μασιστίου ὅτι «πένθος ἐποιήσατο αὐτοῦ πᾶσά τε ἡ στρατιῇ καὶ Μαρδόνιος μέγιστον, σφέας τε αὐτοὺς κείροντες καὶ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ὑποζύγια, οἰμωγῇ τε χρεώμενοι ἀπλέτω· ἀπάσαν γὰρ τὴν Βοιωτίαν κατεῖχεν ἡχώ, ὡς ἀνδρὸς ἀπολυμένου μετὰ γε Μαρδόνιον λογιμωτάτου παρά τε Πέρσησι καὶ βασιλείῃ». Τὰ αὐτὰ διηγεῖται καὶ ὁ Πλούταρχος (Ἀριστ. 14)· «ἐγνωσθῆ δὲ τοῦ

κατορθώματος τὸ μέγεθος τοῖς Ἕλλησιν οὐκ ἀπὸ τῶν νεκρῶν τοῦ πλήθους —, ἀλλὰ τῷ πένθει τῶν βαρβάρων· καὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἔκειρον ἐπὶ τῷ Μασιστίῳ καὶ ἵππους καὶ ἡμιόνους, οἰμωγῆς τε καὶ κλαυθμοῦ τὸ πεδίον ἐνεπίμπλασαν, ὡς ἄνδρα πολὺ πρῶτον ἀρετῇ καὶ δυνάμει μετὰ γε Μαρδόνιον αὐτὸν ἀποβαλόντες». Διὸ καὶ μετ' ἀποβλέψεως πρὸς τὸ ἀμιγῆς ἑλληνικὸν ἔθος λίαν καταλλήλως ὡς ἐπὶ θανάτῳ πολιτιμοτάτων ἀνδρῶν λέγει ὁ Λυσίας (Ἐπιτ. 60) περὶ τῶν δημοσίᾳ θάπτομένων· «ὥστ' ἄξιον ἦν ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ τότε κείρασθαι τῇ Ἑλλάδι καὶ πενθῆσαι τοὺς ἐνθάδε κειμένους ὡς συγκαταθαπτομένης τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας τῇ ταύτην ἀρετῇ». Ἄλλ' ἔτι ὑπερβολικώτερον πρὸς παραδοξοτάτην καὶ ἀλαζόνα ἐνδειξιν τοῦ μεγίστου τῶν πενθῶν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ φιλότατου Ἰφαιστιῶνος κατὰ Πλούταρχον (Ἀλεξ. 72)· «εὐθύς μὲν ἵππους τε κείραι πάντας καὶ ἡμιόνους ἐκέλευσε καὶ τῶν περὶ πόλεων ἀφείλε τὰς ἐπάλξεις». Τὸ αὐτὸ διηγεῖται καὶ ἄλλαχού (Πελοπ. 34)· «Ἀλέξανδρος δ' ὁ Μέγας, Ἰφαιστιῶνος ἀποθανόντος, οὐ μόνον ἵππους ἔκειρε καὶ ἡμιόνους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπάλξεις ἀφείλε τῶν τειχῶν», μετὰ τῆς προσθήκης, «ὡς ἂν δοκοῖεν αἱ πόλεις πενθεῖν, ἀντὶ τῆς πρόσθεν μορφῆς κούριμον σχῆμα καὶ ἄτιμον ἀναλαμβάνουσαι». Ἀλλὰ χαρακτηριστικώτατα διαμένουσι καὶ τὰ ὑπ' Αἰλιανοῦ (Π. Ἰστ. 8) λεγόμενα περὶ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τῷ Ἰφαιστιῶνος θανάτῳ· «ὅτε Ἰφαιστιῶν ἀπέθανεν, Ἀλέξανδρος ὄπλα αὐτῷ εἰς τὴν πυρὰν ἐνέβαλε καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον τῷ νεκρῷ συνέτηξε καὶ ἐσθῆτα τὴν μέγα τιμίαν ἐν Πέρσiais· ἀπέκειρε δὲ καὶ τοὺς πολεμικοὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ ἑαυτὸν, Ὀμηρικὸν πάθος δρῶν καὶ μιμούμενος τὸν Ἀχιλλεῖα τὸν ἐκείνου· βιαίότερον δὲ καὶ θερμότερον ἐκείνου ἔδρασεν οὗτος τὴν τῶν Ἐχθατάνων ἀκρόπολιν περικείρας καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς ἀφελόμενος· μέχρι μὲν οὖν τῆς κόμης τῆς ἑαυτοῦ ἑλληνικὰ ἐδόκει μοι ὄρᾶν, ἐπιχειρήσας δὲ τοῖς τείχεσιν, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπένθει βαρβαρικῶς Ἀλέξανδρος ἤδη». Παρὰ ταύτην τὴν πυκνὴν καὶ πολυειδῆ μνειάν τοῦ κείρασθαι ἐπὶ πένθει παράδοξος φαίνεται ἀντιφατικὴ τις ἀπόφανσις τοῦ Πλούταρχου λέγοντος (Ῥωμ. Κεφ. κατ. 14)· «καὶ παρ' Ἕλλησιν, ὅταν δυσ-

τυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες, ὅτι τοῖς μὲν τὸ κείρεσθαι, ταῖς δὲ τὸ κομᾶν σύνηθές ἐστιν»· καὶ παραπλησία τις τοῦ Ἀρτεμιδώρου ('Ὀνειρ. Α', 19)· «ἢ δὲ ἀτημέλητος ἐν συμφοραῖς αὖξεται θρίξ», καὶ (22) «οὐδεὶς ἐν περιστάσει πονηρᾷ ἢ συμφορᾷ τινι καθεστῶς κείρεται». Ἀλλὰ ταῦτα ἢ ἐκληπτέα περὶ ἐνδείξεως λύπης ἐπὶ ἄλλαις συμφοραῖς ἐκτὸς τοῦ ἐπὶ θανάτῳ πένθους, εἰ καὶ παρατηρεῖται ὑπὸ Ἀθηναίου καὶ Εὐσταθίου ('Ἰλ. Β, 6)· «λέγονται δὲ τὸν μὲν ἄλλον χρόνον πάντα κομᾶν οἱ Ἕλληνες, ἐν δὲ πένθους καιρῷ κείρεσθαι», καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλουτάρχου (Π. δεισιδ. 7), «ἔστιν ἀνθρώπου μὴ πεπεισμένου θεὸν εἶναι, λυπουμενοῦ δ' ἄλλως καὶ περιπαθούτος, ἀπομάξαι δάκρυον, ἀποκεῖραι κόμην, ἀφελέσθαι τὸ ἰμάτιον», ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ποικίλην μεταβολὴν τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπελθοῦσαν περὶ τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον ἰσχύουσι περὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τοῦ Πλουτάρχου ἢ τῶν Αὐτοκρατόρων. Τὰ ἄλλα προμνησθέντα κατὰ Λουκιανὸν βαρβαρικά καὶ ἀγρίου πένθους σημεῖα, αἱ οἰμωγαὶ καὶ ὁ κωκυτὸς τῶν γυναικῶν, ἡ στερνοκοπία, ὁ σπαραγμὸς τῆς κόμης καὶ αἱ ἀμυχαὶ τῶν παρειῶν, ἡ κατάρρηξις τῆς ἐσθῆτος, ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπίπασις κόνεως, ἡ χαμαὶ καλίνδησις καὶ ἡ πρὸς τὸ ἔδαφος προσάραξις τῶν κεφαλῶν, εἰ καὶ ἀνατρέχουσιν ἤδη εἰς βμηρικοὺς χρόνους, οὐδαμῶς δύνανται ἀποτελέσαι σταθερὸν πένθιμον ἔθος κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, παρὰ δὲ Λουκιανῷ ὑπερβολικώτερον καὶ φαντασιωδέστερον καὶ ἐξ ἀπάντων τῶν χρόνων καὶ τόπων καὶ αὐτῶν συμπαρατίθενται. Ὅσαύτως φαντασιοκοπήματα ἀναδεικνύονται καὶ τὰ παρὰ Νόνῳ (Διονυσ. ΙΗ', 329) ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Σταφύλου λεγόμενα· «ἐν δὲ μελάθρῳ δμῶες ἀνεβρῆξαντο κατὰ στέρνα χιτῶνας, ἀμφίπολοι δ' ἀλάλαζον· ἐφοίνισσοντο δὲ μαζοὶ τυπτόμενοι παλάμησι· πολυθρήνων δὲ γυναικῶν πενθαλέοις δνύχεσσι χαράσσετο κύκλα προσώπου»· καὶ ἔτι (344) «καὶ σύ, γέρον, μὴ κρύπτει πόθεν ταῦτα δάκρυα χεῦεις; τίς τάμεν, εὐρυγένειε, τεὸν πώγωνα κομήτην; τίς πολιὴν ἤσχυνε; τίς ἔσχισε σείο χιτῶνα; καὶ σύ, φιλακρήτοιο Μέθης βλάστημα

τεκούσης, τέκνον ἐμοῦ Σταφύλοιο, πῶθεν λάχες ἄτριχα κόρσην; τίς φθόνος ἡμάλδυνε τήν ἐλικώδεα χαίτην; »

§ 16. Ἄλλὰ καὶ ὅτε οἱ τελευτήσαντες ἦσαν πλείονες τοῦ ἑνός, ἐτηροῦντο τὰ αὐτὰ ἔθιμα, ὡς ἰδίως ἐγένετο ἐν ταῖς μεγάλαις καὶ δημοτελέσι κηδείαις, δι' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τοὺς ἐν πολέμῳ πεσόντας πολίτας, ὃς περιγράφει ἡμῖν ὁ Θουκυδίδης (Β', 34)· «οἱ Ἀθηναῖοι τῷ πατρίῳ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφὰς ἐποιήσαντο τῶν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων τρόπῳ τοιῷδε· τὰ μὲν ὅστ' ἀ προτίθενται τῶν ἀπογενομένων πρότριτα σκηπὴν ποιήσαντες, καὶ ἐπιφέρει τῷ αὐτοῦ ἕκαστος, ἦν τι βούληται· ἐπειδὴν δὲ ἡ ἐκφορὰ ἦ, λάρνακας κυπαρισσῖνας ἄγουσιν ἄμαξαι, φυλῆς ἐκάστης μίαν· ἔνεστι δὲ τὰ ὅστ' ἦς ἕκαστος ἦν φυλῆς· μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οἳ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν· ξυνεκφέρει δὲ ὁ βουλόμενος καὶ ἀστῶν καὶ ξένων καὶ γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι »· καὶ ἐπιφέρει, «διὰ παντός τοῦ πολέμου, ὁπότε ξυμβαίῃ αὐτοῖς, ἐχρῶντο τῷ νόμῳ». Ἄλλ' ἐν ταῖς τοιαύταις δημοσίαις ταφαῖς ἰδίως προσετίθετο ἔτι καὶ ὁ ἐπιτάφιος, ὃς ἄλλως κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους τῆς Ἑλλάδος φαίνεται μὴ ὦν εὐχρηστος καὶ ἐπὶ ἰδιωτῶν, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν Ῥώμῃ. «Ἐπειδὴν δὲ κρύψωσι γῆ», ἐξακολουθεῖ αὐτόθι λέγων ὁ Θουκυδίδης, «ἀνήρ ἠρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὃς ἂν γνώμη τε δοκῆ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιῶσει προήκη, λέγει ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα· μετὰ δὲ ταῦτα ἀπέρχονται — ἐπὶ δ' οὖν τοῖς πρώτοις τοῖσδε Περικλῆς ὁ Ξανθίππου ἠρέθη λέγειν· καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἐλάμβανε, προελθὼν ἀπὸ τοῦ σήματος ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν πεποιημένον ὅπως ἀκούοιτο ὡς ἐπὶ πλείστον τοῦ ὀμίλου ἔλεγεν». Καὶ αὐτὸς ὁ τότε ἀγορεύσας μέγας Περικλῆς ἐπιβεβαίωσεν τὴν ὑπαρξίν τοιοῦτου νόμου ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ πολυθρυλήτου ἐπιταφίου αὐτοῦ λέγων· «οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε εἰρηκότων ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτόμενοις ἀγορεύεσθαι; » ἔνθα ὁ σχολιαστής· «νόμος ὅτι δεῖ τοὺς ἐκ τῆς πόλεως ἀνηρημένους δημοσίᾳ ταφῆς ἀξιοῦν· προστιθέασιν δὲ τῷ τοιοῦτῳ νόμῳ τὸ δεῖν καὶ ἐπιταφίους ἐπαινούς εἰς αὐτοὺς λέγειν,

ὁ δὲ καὶ λόγον ὁ ρήτωρ ἐνταῦθα καλεῖ καὶ προσθήκην νόμου προσαγορεύει». Τὸ δὲ ἔθος τῶν παρὰ Ῥωμαίους ἐπιταφίων μετ' ἀντιπαραβολῆς τοῦ ἐλληνικοῦ πρὸς αὐτὸ περιγράφει ἡμῖν Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (Ρ. Α. Ε, 17), ἔνθα ποιεῖται μνηεῖον περὶ τοῦ πρώτου ἐπιταφίου τοῦ ἐκφωνηθέντος ὑπὸ τοῦ Ὑπάτου Οὐαλερίου ἐπὶ τῷ νεκρῷ τοῦ συνυπάτου Βρούτου· «τῇ δ' ἐξῆς ἡμέρᾳ φαιάν ἐσθῆτα λαβὼν καὶ τὸ τοῦ Βρούτου σῶμα προθεὶς ἐν ἀγορᾷ κεκοσμημένον ἐπὶ στρωμνῆς ἐκπρεποὺς συνεχάλει τὸν δῆμον εἰς ἐκκλησίαν καὶ προελθὼν ἐπὶ τὸ βῆμα τὸν ἐπιτάφιον ἔλεξεν ἐπ' αὐτῷ λόγον. Εἰ μὲν οὖν Οὐαλέριος πρῶτος κατεστήσατο τὸν νόμον τόνδε Ῥωμαίους ἢ κείμενον ὑπὸ τῶν βασιλέων παρέλαβεν οὐκ ἔχω τὸ σαφὲς εἰπεῖν· ὅτι δὲ Ῥωμαίων ἐστὶν ἀρχαῖον εὗρεμα τὸ περὶ τὰς ταφὰς τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν ἐπαίνους τῆς ἀρετῆς αὐτῶν λέγεσθαι, καὶ οὐχ Ἕλληνας αὐτὸ κατεστήσαντο πρῶτοι, παρὰ τῆς κοινῆς ἱστορίας οἶδα μαθῶν, ἢ ποιητῶν τε οἱ παλαιότατοι καὶ συγγραφέων οἱ λογιώτατοι παραδεδώκασιν· ἀγῶνας μὲν γὰρ ἐπιταφίους, τιθεμένους ἐπὶ τοῖς ἐνδόξοις ἀνδράσι γυμνικούς τε καὶ ἵππικούς ὑπὸ τῶν προσηκόντων, ἱστορήκασιν, ὡς ὑπὸ τε Ἀχιλλέως ἐπὶ Πατρόκλῳ καὶ ἔτι πρότερον ὑφ' Ἡρακλέους ἐπὶ Πέλοπι· ἐπαίνους δὲ λεγομένους ἐπ' αὐτοῖς οὐ γράφουσιν ἔξω τῶν Ἀθήνησι τραγωδοποιῶν, οἱ κολακεύοντες τὴν πόλιν ἐπὶ τοῖς ὑπὸ Θησέως θάπτομένοις καὶ τοῦτο ἐμύθευσαν· ὁψὲ γάρ ποτε Ἀθηναῖοι προσέθεσαν τὸν ἐπιτάφιον ἐπαινον τῷ νόμῳ, εἴτ' ἀπὸ τῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ καὶ περὶ Σαλαμίνα καὶ ἐν Πλαταιαῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθανόντων ἀρξάμενοι, εἴτ' ἀπὸ τῶν περὶ Μαραθῶνα ἔργων· ὕστερεῖ δὲ καὶ τὰ Μαραθῶνια τῆς Βρούτου ταφῆς, εἰ δὲ ἀπὸ τούτων πρώτων ἤρξαντο οἱ ἐπαῖνοι λέγεσθαι τοῖς ἀπογενομένοις, ἐκκαίδεκα ἔτεσιν· εἰ δὲ τις ἐάσας σκοπεῖν, οἵτινες ἦσαν οἱ πρῶτοι τοὺς ἐπιταφίους ἐπαίνους καταστησάμενοι τὸν νόμον αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ βουλευθεῖη καταμαθεῖν, παρ' ὁποτέροις ἄμεινον ἔχει, τοσοῦτῳ φρόνιμώτερον εὐρήσει παρὰ τοῖσδε κείμενον αὐτὸν ἢ παρ' ἐκείνοις, ὅσῳ γε Ἀθηναῖοι μὲν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θάπτομένοις μόνοις καταστήσασθαι τοὺς ἐπιταφίους ἀγορεύεσθαι λόγους δοκοῦσιν ἐκ

μιάς τῆς περὶ τὸν θάνατον ἀρετῆς, καὶ τᾶλλα φαῦλος γένηται τις, ἐξετάζειν οἰόμενοι δεῖν τοὺς ἀγαθοὺς. Ῥωμαῖοι δὲ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις ἀνδράσιν, ἐὰν τε πολέμων ἡγεμονίας λαβόντες, ἐὰν τε πολιτικῶν ἔργων προστασίας, συνετὰ βουλευόμενα καὶ πράξεις ἀποδείξωνται καλὰς, ταύτην ἑταξαν εἶναι τὴν τιμὴν· οὐ μόνον τοῖς κατὰ πόλεμον ἀποθανούσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὁποιαδήποτε χρησαμένοις τοῦ βίου τελευτῆ, ἐξ ἀπάσης τῆς περὶ τὸν βίον ἀρετῆς οἰόμενοι δεῖν ἐπαινέσθαι τοὺς ἀγαθοὺς, οὐκ ἐκ μιᾶς τῆς περὶ τὸν θάνατον εὐκλείας». Ἐνταῦθα ὁ Διονύσιος ἀναφέρει ὅτι καὶ γενικῶς τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων ἦν ἀρχαιότερον παρὰ Ῥωμαίοις ἢ παρ' Ἕλλησιν, λέγων ὅτι «ὄψέ ποτε Ἀθηναῖοι προσέθεσαν τὸν ἐπιτάφιον ἑπαινον τῷ νόμῳ»· ἐὰν δὲ παρὰ Δημοσθένει λέγηται ὅτι μόνον τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐτίμων τοὺς τελευτήσαντας δι' ἐπιταφίου, τοῦτο προέρχεται οὐχὶ τοσοῦτον ἐξ ἀγνοίας τῶν Ῥωμαϊκῶν ἐθίμων, ὅσον διότι ἠδύνατο δικαίως λέγειν τοῦτο, ὡς ἔχων κατὰ νοῦν οὐχὶ ἰδιωτικούς ἐπιταφίους, οἷους ἐγίνωσκεν ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ δημοσίους καὶ ὑπὸ τοῦ δήμου ἐψηφισμένους. Οἱ δὲ νομίζοντες ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἔκπαλαι ἐξεφωνοῦντο καὶ ἐπὶ τοῖς τάφοις ἰδιωτῶν ἐπιτάφιοι κατὰ δημόσιον ψήφισμα μάτην συμπεραίνουσι τοῦτο ἐκ δύο χωρίων, ὧν τὸ μὲν κεῖται παρὰ Πλουτάρχῳ (Β. Γ' ῥητ.), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τιμῶν ὑπὸ τοῦ δήμου κατὰ ψήφισμα ἀπονενεμημένων τοῖς προγόνοις Λυκούργου τοῦ ῥήτορος καὶ αὐτῷ τούτῳ καὶ Ζῶσι καὶ τετελευτηκόσι, τὸ δὲ παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ (Ζ, 11)· διότι διὰ τῶν ψηφισμάτων ἐκείνων ὁ ἑπαινος τῶν ἐν λόγῳ ἀνδρῶν ἐψηφίσθη δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐνός, ὑπὲρ δὲ τοῦ ἐτέρου δημοσίᾳ ταφῆ μετ' ἐπαινοῦ ἐπιγραπτέου ἐν τῇ στήλῃ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀξίαν τῶν παρατηρήσεων τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ περὶ ὑπεροχῆς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔθους κατὰ τοῦτο, καθ' ὅτι ἐπηνοῦντο δι' ἐπιταφίου οἱ ἀποθανόντες οὐ μόνον ἐκ τῆς περὶ τὸν πόλεμον ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ἀπάσης, σημειωτέον ὅτι καὶ παρ' Ἀθηναίοις, εἰ καὶ ἐνεκωμιάζοντο μόνον οἱ ἀποθανόντες ἐν πολέμῳ, ἀλλ' ὁμοίως ἐξήροντο πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ τῶν τε τετελευτησάντων καὶ συμπάσης τῆς πόλεως, ὧν ἄνευ οὐδὲ πολεμικῆ ἀρετῆ

ἠδύνατο ὑπάρξει. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέφρουγον τοὺς ἰδιωτικοὺς ἐπιταφίους, μόνον ἀφοσιούμενοι τὸν ἔμφυτον τοῖς πολλοῖς ἐν ταῖς δημοκραταῖς φθόνον τὸν κατὰ τῆς ἐξαιρομένης ὑπεροχῆς, ἵνα μὴ προσκρούσῃ τις ὡς ἰδιώτης ὑπερέχων τῶν ἄλλων πολιτῶν. Ἐὰν δὲ ἔλειπον ἐν Ἀθήναις οἱ ἰδιωτικοὶ ἀπλῶς ἐπιτάφιοι, πολλῶ μᾶλλον ἦν ἀγνωστον τὸ ἔθος τῆς διακρίσεως τῶν ἐπικηδείων ἀπὸ τῶν ἐπιταφίων λόγων, οἷα γίνεται τὴν σήμερον, καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ ἔθος τοῦ ἐκφωνεῖν ἐπὶ ἐνὸς τετελευτηκότος ἢ ἐπὶ μιᾶς ταφῆς καὶ πλείονας τοῦ ἐνὸς ἐπιταφίους. Ἐπίσης ἀμφισβητοῦσι καὶ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τούτων τῶν ἐπιταφίων, ἣν θετέον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Μηδικῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἐκτὸς τοῦ Διονυσίου καὶ ὁ Διοδώρος (ΙΑ', 33). «ὁμοίως δὲ καὶ ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τελευτησάντων καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε πρῶτον ἐποίησε, καὶ νόμον ἔθηκε λέγειν ἐγκώμιον τοῖς δημοσίᾳ θαπτομένοις τοὺς προαιρεθέντας τῶν ρητόρων». Τὰ ὑπὸ Διοδώρου λεγόμενα ἰδίως περὶ τιμῶν καὶ ἀγῶνος ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ὑπὸ Θουκυδίδου (Γ', 58), εἰσάγοντος τοὺς ἀτυχεῖς Πλαταιεῖς ἐν τῇ πρὸς Λακεδαιμονίους δημηγορίᾳ ἀγορεύοντας καὶ διατεινομένους πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἐγένοντο εὐεργεταὶ διὰ παντός· «ἀποβλέψατε γὰρ ἐς πατέρων τῶν ὑμετέρων θήκας, οὓς ἀποθανόντας ὑπὸ Μήδων καὶ ταφέντας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐτιμῶμεν κατὰ ἔτος ἕκαστον δημοσίᾳ ἐσθήμασί τε καὶ τοῖς ἄλλοις νομίμοις, ὅσα τε ἢ γῆ ἡμῶν ἀνεδίδου ὠραία, πάντων ἀπαρχὸς ἐπιφέροντες». Ἐκτενεστέρα περιγραφή τούτων τῶν ὑπὸ τῶν Πλαταιέων κατ' ἔτος ἀπονεμομένων τιμῶν καὶ κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτεθήσεται κατωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Περὶ τῆς ἀρχῆς λοιπὸν τῶν ἐπιταφίων τινὲς μὲν νομίζουσι ὅτι ἤδη ὁ Σόλων ἔθετο τὸν νόμον, οἱ δὲ ὅτι ὁ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο τὸ ἔθος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ δὲ ὅτι ὁ Κίμων, καὶ πάλιν ἄλλοι διατείνονται περὶ Θεμιστοκλέους. Πάντως ὁμοῦ οὐχὶ ὁ Γοργίας πρὸ τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης ἢ μετὰ τὴν παρὰ τὸ Δῆλιον ἦτταν τῶν Ἀθηναίων διότι ἡ τελευταία γνώμη πάσχει ἐξ ἀναχρονισμοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ἔμελλον ἐπιτρέφειν ξένῳ, οἷος ἦν ὁ Γοργίας, «τὸν νομιζόμενον λόγον», τιμητικὸν γέρας, ὅπερ

κατὰ Θουκυδίδην ἀνετίθεσαν ἀνδρὶ ἡρημένῳ ὑπὸ τῆς πόλεως, «ὅς ἂν γνώμη τε δοκῆ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιώσει προήκη», ἐπομένως πολίτη πάντως καὶ τῷ πρωτεύοντι ἐν τοῖς πολίταις. Ἐπὶ τέλος σημειωτέον ἐν παρόδῳ ὅτι ὑπολείπονται ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἐπιτάφιοι τέσσαρες, ὁ παρὰ Θουκυδίδη τοῦ μεγάλου Περικλέους, ὁ τοῦ Πλάτωνος Μενέξενος, ὁ τοῦ Λυσίου καὶ ὁ τοῦ Δημοσθένους, εἰ καὶ ἀμφοτέρων τῶν τελευταίων ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, ἦττον μὲν ἢ τοῦ Λυσιακοῦ, μᾶλλον δὲ ἢ τοῦ Δημοσθενείου, ὅς καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κριτικῶν ἐκρίνετο νόθος· ὁ δὲ τοῦ Γοργίου ἦν μᾶλλον σοφιστικὴ μελέτη προωρισμένη πρὸς ἀπαγγελίαν ἐν θεάτρῳ ἢ ἐν τῇ ἀρχῇ.

§ 17. Ἐν ταῖς τοιαύταις δημοσίαις ταφαῖς ἄξιον παρατηρήσεως ἦν τὸ ἔθος τῆς ταφῆς τῶν ἀφανῶν, ἦτοι τῶν μὴ ἀνευρεθῆντων νεκρῶν, ὑπὲρ ὧν ὑπῆρχε κενὴ κλίνη, ὡς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης (ἐ. ἀ.)· «μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οἳ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν». Ἡδὴ παρ' Εὐριπίδῃ (Ἑλεν. 1241) λέγεται περὶ πλαστῆς μὲν ταφῆς ὡς ἀποθανόντος ἐν πόντῳ, ἀλλὰ μετ' ἀποβλέψεως πρὸς τὸ πραγματικὸν ἔθος, «Ἕλλησιν ἔστι νόμος, ὅς ἂν ἐν πόντῳ θάνῃ — κενοῖσι θάπτειν ἐν πέπλων ὑφάσμασιν»· καὶ (1261), «στρωτὰ φέρεται λέκτρα σώματος κενά». Ὁσαύτως καὶ παρὰ Χαρίτωνι (Δ, 1) λέγεται· «καὶ γὰρ εἰ μὴ τὸ σῶμα εὕρηται τοῦ δυστυχοῦς, ἀλλὰ νόμος οὗτος ἀρχαῖος Ἑλλήνων, ὥστε καὶ τοὺς ἀφανεῖς τάφους κοσμεῖν». Σημειωτέα καὶ ἡ περίεργος δεισιδαιμονία, καθ' ἣν, ἐὰν ἔσπευδον πολὺ πρὸς τὴν ταφὴν καὶ ἐλάνθανον θάπτοντες ὡς νεκρὸν τὸν μὴ ἀνευρεθέντα, ἀλλ' εἰσέτι ζῶντα, ὅτε οὗτος ἀνευρίσκετο καὶ ἀνεφαίνετο ἐν τοῖς ζῶσιν, ὑφίστατο πολλὰ δυσάρεστα. Ὁ Πλούταρχος (Κεφ. Ῥωμ. Κατ. 5), καταλέξας τοιαῦτα Ῥωμαϊκά, ἐπιφέρει· «ὄρα δὲ μὴ καὶ ταῦτα τρόπον τινὰ τοῖς ἑλληνικοῖς ἔοικεν· οὐ γὰρ ἐνόμιζον ἀγνοῦς οὐδὲ κατεμίγνυσαν ἑαυτοῖς οὐδὲ εἶων ἱεροῖς πλησιάζειν, οἷς ἐκφορὰ ἐγεγόνει καὶ τάφος ὡς τεθνηκόσι». Χρησμός τις τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου παρήγγειλεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει Ἀριστίνῳ τινί, «ὄσσα περ ἐν λεχέεσσι γυνὴ τίχτουςα τελεῖται, ταῦτα πάλιν τελέσαντα θύειν μακάρεσσι θεοῖσι· τὸν

οὖν Ἀριστίνον εὖ φρονήσαντα παρασχεῖν ἑαυτὸν ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς
 τικτόμενον ταῖς γυναιξίν ἀπολοῦσαι καὶ σπαργανῶσαι καὶ θηλήν
 ἐπισχεῖν· οὕτω δὲ δρῶν καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑστεροπότ-
 μους προσαγορευομένους· ἔνιοι δὲ καὶ πρὸ τοῦ Ἀριστίνου ταῦτα
 γίγνεσθαι περὶ τοὺς ὑστεροπότμους καὶ τὸ ἔθος εἶναι παλαιόν».·
 Τὰ αὐτὰ περίπου καὶ ὁ Ἰσχυριος· «καὶ δευτερόποτμος ὁ ὑπὸ τι-
 νων ὑστεροπότμος· οὕτω δὲ ἔλεγον, ὁπόταν τινὶ ὡς τεθνεῶτι τὰ
 νομιζόμενα ἐγένετο, καὶ ὑστερον ἀνεφάνη ζῶν· ὁ γὰρ Πολέμων
 καὶ ἀπειρήσθαι τοῖς τοιούτοις· εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν τῶν σεμνῶν
 φησι θεῶν· ἢ ὁ φημισθεὶς ἐπὶ ξένης τετελευτηκῶς, ἔπειτα ἐπα-
 νελθῶν· ἢ ὁ δεύτερον διὰ γυναικείου κόλπου διαδύς»· αἱ δὲ ἀμέ-
 σως ἐπιφερόμεναι λέξεις αὐτοῦ, «ὡς ἔθος ἦν παρὰ Ἀθηναίοις
 ἐκ δευτέρου γεννᾶσθαι» ἐρμηνευτέαι ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ
 Πλουτάρχου.

§ 18. Μετὰ τὴν ταφήν, περὶ ἧςπραγματεύεται τὸ ἐπόμε-
 νον κεφάλαιον, συνηθροίζοντο καὶ αὐθις οἱ συγγενεῖς εἰς τὴν οἰ-
 κίαν τοῦ ἀποθανόντος, ἵνα παραστῶσιν εἰς τὸ λεγόμενον περί-
 δειπνον τὸ παρατιθέμενον πρὸς ἀνάμνησιν καὶ ἐξύμνησιν τοῦ ἀπο-
 θανόντος. Οὕτω παρὰ Λουκιανῷ (π. πενθ. 24) λέγεται «ἐπὶ πᾶσι
 δὲ τούτοις, τὸ περιδείπνον, καὶ πάρειςιν οἱ προσήκοντες καὶ τοὺς
 γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος καὶ πείθουσι γεύσασθαι
 ὡς οὐκ ἀηδῶς μὰ Δία οὐδ' αὐτοὺς ἀναγκαζομένους, ἀλλ' ἤδη
 ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἐξῆς ἡμερῶν ἀπηυδηκότας». Καὶ ἐὰν ταῦτα
 φαίνωνται ἠρτυμένα δι' εἰρωνείας καὶ φαντασίας, χαρακτηρίζουσι
 μᾶλλον τὸ ἔθος τὰ παρὰ Κικέρωνι (Νομ. Β'. 25), ἐν οἷς γίνεται
 λόγος περὶ ἐγκωμίων τοῦ ἀποθανόντος· «παρείπετο δεῖπνον, εἰς δ.
 εἰσῆρχοντο οἱ συγγενεῖς ἐστεφανωμένοι, ἐν ᾧ ἀπηγγέλλετο, εἴ τι
 ἀληθές ἦν πρὸς ἔπαινον τοῦ νεκροῦ· διότι ἐκρίνετο ἀνόσιον τὸ
 ψεύδεσθαι»^{*)}). Εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο τὸ περιδείπνον τὸ
 συνενοῦν τοὺς συγγενεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐλάμβανε χώραν ἐν τῇ οἰκίᾳ
 τῶν οἰκειῶν καὶ ἰδίως τοῦ οἰκειοτάτου ἢ τοῦ πλησιεστάτου συγ-

^{*)} «Sequebantur epulae, quas inibant parentes coronati, apud quas de mortu
 laude, cum quid veri erat, praedicatum; nam mentiri nefas habebatur» Leg. II, 25.

γενοῦς. Διὸ καὶ ὅτε μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην ἐτελέσθη ἡ νεκρική τελετὴ ὑπὲρ τῶν πεσόντων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐξελέγη, ἵνα ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπιτάφιον αὐτῶν, οἱ γονεῖς καὶ ἀδελφοὶ τῶν τελευτησάντων συνηθροίσθησαν παρ' αὐτῷ ὡς οικειοτάτῳ πρὸς τὸ περιδείπνον, ὡς αὐτὸς ὁ ρήτωρ (π. στεφ. 288) λέγει· «δέον αὐτοὺς ποιεῖν τὸ περιδείπνον, ὡς παρ' οικειοτάτῳ τῶν τετελευτηκότων, ὡσπερ τὰλλ' εἴωθε γίνεσθαι, τοῦτ' ἐποίησαν παρ' ἐμοί». Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ αἱ λέξεις τοῦ μνησθέντος σολωνείου νόμου αἱ ἀπαγορεύουσαι, «μηδ' εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος εἰσιέναι, ἐπειδὴν ἐξενεχθῆ ὁ νέκυς, γυναῖκα μηδεμίαν πλὴν ὄσαι ἐντὸς τῶν ἀνεψιαδῶν εἰσιν». Ὁ Ἠγήσιππος παρ' Ἀθηναίῳ (Ζ, 36) εἰσάγει τὴν ἀλαζδὸνα μάγειρον λέγοντα ὅτι τυγχάνει «διακονῶν ἐν τῷ περιδείπνῳ, ἐπὶν τάχιστ' ἔλθωσιν ἐκ τῆς ἐκφορᾶς τὰ βάρπ' ἔχοντες». Ὁ Πολυδεύκης σημειοῖ ἀπλῶς (Η', 65)· «ἡ δὲ ἐπὶ τῷ πένθει σύνοδος περιδείπνον». Ἄλλ' ἦν ἄρα γε τοῦτο μόνον ἀττικὸν ἔθος, ὡς ὑπαινίττεται τὸ παρὰ Σουίδα ἀπόσπασμα, «καὶ τοῦτο ἐδείπνον τὸ ἀττικὸν περιδείπνον;» Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐπὶ τῷ περιδείπνῳ ὁ τελευτήσας, ὡς οἶον δι' ἰδιωτικοῦ τινος ἐπιταφίου· μήπως ἄρα γε ὑπονοεῖται καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀττικὴ εὐγλωττία τῶν ἐπιταφίων καὶ ἐγκωμίων; δι' ἣν οὐχὶ μόνον τὰ ἀληθῆ ἐλέγοντο περὶ τοῦ τελευτήσαντος, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Κικέρωνος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ψευδῆ ἐπὶ τὸ σοφιστικώτερον καὶ κολακευτικώτερον· ὥστε καὶ κατήντησε παροιμιώδες τὸ οὐκ ἐπαινεθῆς οὐδ' ἐν περιδείπνῳ» κατὰ Ζηνόδιον (Ε' 28) προστιθέντα· «ἐπὶ τῶν σφόδρα πονηρῶν ἡ παροιμία λέγεται καὶ μηδὲ τοῦ τυχόντος ἐπαίνου ἀξίων· εἰώθεσαν γὰρ οἱ παλαιοὶ ἐν τοῖς περιδείπνοις τὸν τελευτήσαντα ἐπαινεῖν, καὶ εἰ φαῦλος ἦν». (Τοῦτο ὑπερακοντίζει τὴν σχετικῶς μετρίαν ρήτραν «ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται»). Ταῦτα τὰ τοῖς συγγενέσι διδόμενα περιδείπνα διακριτέα πάντως ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν δημοσίων δείπνων, εἰς ἃ συνεκαλεῖτο παρὰ τῷ πενθοῦντι ὁ δῆμος, ὡς οἶον τὸ ἐπὶ Πατρόκλῳ τοῦ Ἀχιλλέως (Ἰλ. Ψ', 29) ὅς «τοῖσι (μυρίοις Μυρμιδόσιν ἑταίροις) τάφον μενοεικέα δαίνυ», ἔνθα «πολλοὶ μὲν βόες ἄργοι ὀρέχθεον (ἔκειντο ἐκτάδην) ἀμφὶ σιδήρῳ σφαζόμενοι, πολλοὶ

δ' ὄτες καὶ μηκάδες αἶγες» καὶ τὸ ἐπὶ τῇ ταφῇ τοῦ Ἑκτορος πάνδημον ὑπὸ Πριάμου δοθὲν τοῖς Τρωσίν, οἱ «ἔπειτα εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαίτα δώμασιν ἐν Πριάμοιο» ('Ἰλ. Ω, 801) καὶ τὸ ὑπ' Ὀρέστου ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς μητρός, εἰ μὴ καὶ ἐπὶ τῷ τοῦ ἀνάλκιδος Αἰγίσθου ('Ὀδ. Γ, 309): «ἦτοι ὁ τὸν κτείννας δαίνυ τάφον Ἀργείοισιν μητρός τε στυγερῆς καὶ ἀνάλκιδος Αἰγίσθοιο». Διάφορον τοῦ περιδείπνου ἦν καὶ τὸ παρὰ Λοκροῖς τοῖς Ἐπιζεφυρίοις ἔθος, παρ' οἷς ὀδύρεσθαι οὐκ ἔστιν ἐπὶ τοῖς τελευτήσασιν, ἀλλ' ἐπειδὴν ἐκκομίσωσιν, εὐωχοῦνται» ('Ἡρακλ. Πολ. 29). Κατὰ πόσον ἐν τοῖς περιδείπνοις ἐθεωρεῖτο ὡς ἐστιῶν αὐτὸς ὁ νεκρὸς, τοῦτο δυσκόλως συμπεραίνεται ἐκ τῶν παρ' Ἀρτεμιδώρῳ ('Ὀνειρ. Ε', 82) λεγομένων: «ἔθος μὲν γὰρ τοῖς συμβιωταῖς καὶ εἰς τὰ τῶν ἀποθανόντων εἰσιέναι καὶ δειπνεῖν, ἢ δὲ ὑποδοχὴ λέγεται γενέσθαι ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος κατὰ τιμὴν τὴν ἐκ τῶν συμβιωτῶν εἰς τὸν ἀποθανόντα».

§ 19. Μετὰ τὴν πρόθεσιν, τὴν ἐκφορὰν καὶ ταφὴν καὶ αὐτὸ τὸ περιδείπνον, οἱ οἰκειότατοι, οἷς ἀνέκειτο ἢ ἐκπλήρωσις τῶν κυριωτάτων καὶ πλησιεστάτων πρὸς τὸν νεκρὸν εὐσεβῶν καθηκόντων, προσέφερον διαφόρους νεκρικός θυσίας ἢ ἐναγίσματα, ἐμπεριλαμβανομένας ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τὰ νομιζόμενα. Ἰδίως κατὰ Πολυδεύκην (Η', 146) ἐν τακτικῇ σειρᾷ καταλέγονται: «τρίτα, ἔνατα, τριακάδες, ἐναγίσματα, χοαί, τὰ νενομισμένα». Πρῶτον ἀπαντῶσιν ἡμῖν τὰ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν προσφερόμενα τρίτα, ἅπερ ὑπαινίττεται ὁ Ἀριστοφάνης (Λυσ. 611), ἔνθα ὁ λόγος πρὸς τὸν γηραιὸν πρόβουλον: «μῶν ἐγκαλεῖς ὅτι οὐχὶ προὔθήμεθά σε; ἀλλ' ἐς τρίτην γοῦν ἡμέραν σοι πρῶ πάνυ ἤξει παρ' ἡμῶν τὰ τρίτ' ἐπεσκευασμένα». ἔνθα ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ: «ἐπειδὴ τῇ τρίτῃ τὸ τῶν νεκρῶν ἄριστον ἐφέρετο». Ἐνταῦθα ἴσως ἀνακτέον τὰ παρ' Ἀρτεμιδώρῳ ('Ὀνειρ. Α', 4) μνημονευόμενα νεκρῶν δειπνα, πρὸς ἃ παρομοιάζει καὶ ὁ Σωκράτης παρὰ Πλουτάρχῳ ἢ παρὰ Στοβαίῳ (15', 27) τὸν βίον τῶν φιλαργύρων: «ἔοικεν», ἔλεγεν, «ὁ τῶν φιλαργύρων βίος νεκροῦ δειπνῶ: πάντα γὰρ ἔχων τὸν εὐφρανθησόμενον οὐκ ἔχει». Ἡ δὲ ἰδίως ἐπίσημος θυσία ἦσαν τὰ ἔνατα τὰ προσφερόμενα κατὰ τὴν ἐνάτην

ἡμέραν τὰ συγκλείοντα τὰς κυρίας τελετὰς τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Παρ' Ἰσαΐω (π. Κιρ. κλ. 39) ὁ ἀγορεύων διαβεβαίει· «καὶ τὰ ἔνατα ἐπήνεγκα ὡς οἶόν τε κάλλιστα παρασκευάσας». Καὶ παρ' Αἰσχίνῃ (κ. Κτησ. 225) μνημονεύονται ἐκ πασῶν τῶν θυσιῶν τὰ ἔνατα ἰδίως ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ὑποτιθεμένη ἐρωτήσει τοῦ Δημοσθένους, δι' ἧς ἐμελλεν ἐξελέγχειν αὐτόν· «τίς ἂν εἶη τοιοῦτος ἰατρός, ὅστις τῶν νοσοῦντι μεταξὺ μὲν ἀσθενοῦντι μὴδὲν συμβουλεύσει, τελευτήσαντος δ' αὐτοῦ ἐλθὼν εἰς τὰ ἔνατα διεξίει πρὸς τοὺς οἰκείους, ἃ ἐπιτηδεύσας ὑγιῆς ἂν ἐγένετο;» — Ἐν τίνι συνίστατο αὕτη ἡ θυσία, τὰ ἔνατα, οὐδαμοῦ ὑποδηλοῦται· γινώσκουμεν μόνον ὅτι ἦσαν τέλεια δεῖπνα, ἐν οἷς ἀπηρεῖτο ἡ συνέργεια τελείου μαγείρου, οἷος ἦν ὁ προμνησθεὶς ἀλαζὼν μάγειρος. Ἐντεθθεν τὸ παρά Πλαύτῳ, «μάγειρος τῶν ἐνάτων ἐστὶν ἐκεῖνος» κατὰ τὴν ἐνάτην ἡμέραν εἴωθεν ἰέναι μαγειρεύσων *) καὶ ἔτι πλατύτερον καὶ καταφανέστερον· «οὐδαμῶς ἠδυνήθην ἀγαγεῖν χείρονα τούτου, ὃν ἄγω, πολυλόγον, ἀλαζόνα, ἀηδῆ, ἀνωφελῆ· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἄδης οὐκ ἠθέλησε δέξασθαι τοῦτον παρ' ἑαυτῷ, ὅπως μένη ἐνταῦθα ὁ ἔψων τοῖς νεκροῖς δεῖπνον· διότι οὗτος μόνος δύναται ἔψειν ὅτι ἀρέσκει ἐκείνοις» **). — Ἄλλ' εἰ καὶ οὐδαμῶς ἐπέβαινον αὕτη ἡ ἐνάτη ἡμέρα καὶ ἡ κατ' αὐτὴν θυσία, τὰ ἔνατα, τὸ πένθος, συνέκλειεν ὁμως, ὡς εἶπομεν τὰς καθ' αὐτὸ ἐπικηδείους τελετὰς· διὸ καὶ παρ' Αἰσχίνῃ (κ. Κτησ. 77) ἐλέγχεται ὁ Δημοσθένης, ὅς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς τελευτῆς τοῦ Φιλίππου, «ἐβδόμην ἡμέραν τῆς θυγατρὸς αὐτῷ τετελευτηκυίας, πρὶν πενθῆσαι καὶ τὰ νομιζόμενα ποιῆσαι, στεφανωσάμενος καὶ λευκὴν ἐσθῆτα λαβὼν ἐβουθύτει καὶ παρενόμει τὴν μόνην ὁ δειλαιὸς καὶ πρώτην αὐτὸν πατέρα προσειποῦσαν ἀπολέσας». Τὸ προσφέρειν ἐπὶ τοῦ τάφου θυσίαν ἐκαλεῖτο ἐναγίζειν, καὶ αὕτη ἡ

*) Aul. II, 4, 45· «coquus ille nundinalis est : in nonum diem solet ire coctum».

**) Pseud. III, 2, 4· «pejorem haut potui quam hunc quem duco ducere; multiloquum, gloriosum, insulsam, inutilem; quin ob eam rem Orcoas recipere ad se hunc noluit, ut esset hic qui mortuis cenam coquat nam hic solus illis coquere quod placeat potest».

θυσία ἐναγίσματα ἢ κτερίσματα, συνήθως δὲ χοαὶ ἢ καὶ χθόνια λουτρά, ἐρμηνευόμενα παρὰ Ζηνοβίῳ (Ζ' 45) « τὰ τοῖς νεκροῖς ἐπιφερόμενα· ἐκομίζετο γάρ ἐπὶ τοὺς τάφους λουτρά ». Ἐὰν δὲ μετὰ τούτων συνήπτατο καὶ θῦμα ἢ σφάγιον μεθ' αἱματοχυσίας, ἡ θυσία ἐκαλεῖτο αἱμακουρία. Παρ' Αἰσχύλῳ ἐν τῷ δράματι Χοηφόροις μνημονεύονται φυσικῶν τῷ λόγῳ πολλαχῶς αἱ χοαί. Πρῶτον ὁ Ὀρέστης βλέπων μακρόθεν τὴν ὁμήγουριν τῶν χοηφόρων γυναικῶν τὴν « πρέπουσαν φάρεσιν μελαγχίμοις », μετὰ διαταγμοῦ λέγει (14)· « ἢ πατρὶ τῷ μῶ τάδ' ἐπεικάσας τύχῳ χοὰς φερούσας νερτέροις μειλίγματα; » ἢ δὲ Ἠλέκτρα ἀπορεῖ, τί εἶπη (82), « χέουσα τόνδε πέλανον ἐν τύμβῳ πατρός » καὶ « γάποτον χύσιν »· ἀλλὰ καὶ χέρνιβες παρὰ τῷ αὐτῷ καλοῦνται (121) « χέουσα τάσδε χέρνιβας φθιτοῖς ». Ἐν τίνι δὲ συνίσταντο αὗται αἱ χοαί, βλέπομεν πληρέστατα παρὰ τῷ αὐτῷ Αἰσχύλῳ (Περσ. 610 κ. ἐ.), ἔνθα ἡ Ἄτосσα, εἰ καὶ περὶ περσικοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον ἔθους, εἰσάγεται λέγουσα· « τοιγὰρ κέλευθεν τήνδε ἄνευ τ' ὀχημάτων χλιδῆς τε πάροιθεν ἐκ δόμων πάλιν ἔστειλα παιδὸς πατρὶ πρευμενεῖς χοὰς φέρουσ', ἅπερ νεκροῖσι μειλικτήρια, βοὸς τ' ἄφ' ἀγνῆς λευκὸν εὖποτον γάλα, τῆς τ' ἀνθεμουργοῦ στάγμα παμφαῆς μέλι λιβάσιν ὕδρηλαῖς παρθένου πηγῆς μετὰ ἀκῆρατόν τε μητρὸς ἀγρίας ἄπο ποτόν, παλαιᾶς ἀμπέλου γάνος τόδε τῆς τ' αἰὲν ἐν φύλλοισι θαλλούσης βίον ξανθῆς ἐλαίας καρπὸς εὐώδης πάρα ἄνθη τε πλεκτά, παμφόρου γαίας τέκνα ». Παρὰ Σοφοκλεῖ (Ἠλ. 424) ἡ Ἠλέκτρα ἀποτρέπει τὴν Χρυσόθεμιν τοῦ προσφέρειν χοὰς ἢ λοιβὰς ὡς ἀπὸ δυσμενοῦς τῷ νεκρῷ πεμπομένης· « ἀλλ', ὦ φίλη, τούτων μὲν, ὧν ἔχεις, χερσίν, τύμβῳ προσάψης μηδέν· οὐ γάρ σοι θέμις, οὐδ' ὄσιον ἐχθρᾶς ἀπὸ γυναικὸς ἰστάναι κτερίσματ', οὐδὲ λουτρά προσφέρειν πατρὶ »· καὶ (432) « ἀρχὴν δ' ἄν, εἰ μὴ τλημονεστάτη γυνὴ πασῶν ἔβλαστε, τάσδε δυσμενεῖς χοὰς οὐκ ἂν ποθ', ὄν γ' ἔκτεινε, τῷδ' ἐπέστερε· σκέψαι γάρ, εἰ σοι προσφιλῶς αὐτῇ δοκεῖ γέρα τάδ' οὐν τάφοισι δέξασθαι νέκυς, ὕφ' ἧς θανῶν, ἄτιμος ὥστε δυσμενῆς, ἐμασχαλίσθη, κάπῃ λουτροῖσι κάρᾳ κηλίδας ἐξέμαξεν ». Παρ' Εὐριπίδῃ (Ὀρ. 112) ἡ Ἐλένη πέμπει τὴν θυγατέρα Ἐρμιόνην μετὰ χοῶν

εἰς τὸν τάφον τῆς ἀδελφῆς, λέγουσα αὐτῇ «ὦ τέκνον, ἔξελθ', Ἑρμιόνη, δόμων πάρος, καὶ λαβὲ χοῆς τάσδ' ἐν χεροῖν κόμας τ' ἐμάς· ἐλθοῦσα δ' ἀμφὶ τὸν Κλυταίμνηστρας τάφον μελίκρατ' ἄφες γάλακτος οἰνωπὸν τ' ἄχνην, καὶ στᾶσ' ἐπ' ἄκρου χώματος, λέξον τάδε· Ἑλένη σ' ἀδελφὴ ταῖσδε δωρεῖται χοαῖς» καὶ (124) «χοῆς τάφω δοῦσα ὡς τάχιστα τῆς πάλιν μέμνησ' ὁδοῦ». Ὡσαύτως ἡ Ἰφιγένεια θρηνοῦσα ὡς νεκρὸν, ὃν καθ' ὕπνου εἶδεν οὕτω κασίγνητον, λέγει περὶ αὐτοῦ (Ἰφ. Ταυρ. 158) «ὦ τάσδε χοῆς μέλλω κρατῆρά τε τῶν φθιμένων ὑδραίνειν γαίας ἐν νώτοις πηγᾶς τ' οὐρείων ἐκ μόσχων Βάκχου τ' οἰνηρᾶς λοιβάς, ξουθᾶν τε πόννημα μελισσᾶν, ἃ νεκροῖς θελκτήρια κεῖται». Ὡσαύτως βλέπομεν πολλάκις καὶ ἐπὶ τεχνικῶν μνημείων ὅτι προσφέρονται ἰδίως στέφανοι, ταινίαι καὶ λήκυθοι. Ἐν τούτοις συνέβαινε καὶ τι πλεον καὶ παρεσκευάζοντο καὶ ἐκαίοντο τοῖς νεκροῖς ἐντελῆ δεῖπνα· οὕτω παρὰ Λουκιανῷ (Χαρ. 22) εἰσάγεται ὁ χάριν περιηγήσεως λιπόνεως Χάρων ἐρωτῶν τὸν ἑρμηνέα Ἑρμῆν, δείξαντα αὐτῷ τὰς ἀποθήκας τῶν σωμάτων, ἦτοι τοὺς τάφους· «τί οὖν ἐκεῖνοι στεφανοῦσι τοὺς λίθους καὶ χρίουσι μύρω; οἱ δὲ καὶ πυρὰν νήσαντες πρὸ τῶν χωμάτων καὶ βόθρον τινὰ δρύξαντες καίουσιν τε ταυτὶ τὰ πολυτελεῆ δεῖπνα καὶ ἐς τὰ δρύγματα οἶνον καὶ μελίκρατον, ὡς γοῦν εἰκάσαι, ἐκχέουσιν;» μανθάνει δὲ παρ' αὐτοῦ ὅτι «πεπιστεύκασιν γοῦν τὰς ψυχὰς ἀναπεμπομένας κάτωθεν δεῖπνεῖν μὲν ὡς οἶόν τε περιπετομένας τὴν κνῖσαν καὶ τὸν καπνόν, πίνειν δὲ ἀπὸ τοῦ βόθρου τὸ μελίκρατον». Ἄλλαχοῦ δὲ (π. μ. συν. 28), ποιούμενος γελοῖαν παραβολὴν τοῦ πεινώντος καὶ διψῶντος, ἀλλὰ μύρω κεχρισμένου καὶ ἐστεφανωμένου τὴν κεφαλὴν μισθωτοῦ σοφιστοῦ, λέγει καὶ περὶ παρεσκευασμένου δείπνου· «ἔοικας γὰρ τότε στήλη ἐώλου τινὸς νεκροῦ ἄγοντος ἐναγίσματα· καὶ γὰρ ἐκείνου καταχέαντες μύρον καὶ τὸν στέφανον ἐπιθέντες αὐτοὶ πίνουσι καὶ εὐωχοῦνται τὰ παρεσκευασμένα». Παρὰ δὲ Ἀρτεμιδιῶρῳ (Ὀνειρ. Δ, 81) συνδυάζονται ταῦτα ὑπὸ τὸ ὄνομα νεκυσία μετὰ τῶν περιδείπνων· «τὰ ἐν νεκυσίαις καὶ περιδείπνοις παρατιθέμενά τισιν οὔτε ἰδεῖν οὔτε φαγεῖν ἀγαθὸν οὔτε περιδειπνεῖσθαι». Ὁ Σόλων περιώρισε καὶ ταύτας τὰς νεκρικὰς τελετὰς

καὶ ἐπέτρεψεν αὐτὰς μόνον τοῖς συγγενέσι κατὰ Πλούταρχον (Σολ. 21)· «οὐδ' ἐπ' ἀλλότρια μνήματα βαδίζειν χωρὶς ἐκκομιδῆς», ἀπηγόρευσε δὲ καὶ τὰς βουθυσίας· «ἐναγίζειν δὲ βοῦν οὐκ εἶασεν»· εἶδομεν ἄμωσ ἐτι ἀλλαγῶν ἐτελοῦντο αὐταὶ αἱ θυσίαι ὑπὸ τὸ δωρικὸν ὄνομα αἰμακουρίαι.

§ 20. Οὐχὶ σπανίως ἐπανελαμβάνοντο αἱ τοιαῦται θυσίαι καὶ προσφοραὶ καὶ τὰ ἐπόμενα ἔτη κατὰ τὴν ἐπέτειον ἡμέραν τῆς τελευτῆς ἑκάστου. Οὕτω παρ' Ἰσαίῳ (π. Μενεκλ. κλ. 46) παραγγέλλεται «ἐναγίζειν καθ' ἕναυτὸν ἐνιαυτὸν»· παρὰ δὲ Πλάτωνι (Νομ. σ. 717 d)· «τελευτησάντων γονέων ταφὴ μὲν ἢ σωφρονεστάτη καλλίστη, μήτε ὑπεραίροντα τῶν εἰθισμένων ὄγκων μήτ' ἐλλείποντα ὧν οἱ προπάτορες εἰς τοὺς αὐτῶν γεννητὰς ἐτίθεσαν, τὰς τε αὖ κατ' ἐνιαυτὸν τῶν ἤδη τέλος ἐχόντων ὡσαύτως ἐπιμελείας τὰς κόσμον φερούσας ἀποδιδόναι». Καὶ κατὰ τινὰ νόμον τοῦ Χαρώνδα ἔπρεπε τιμᾶν ἕναυτὸν τῶν τελευτώντων «μνήμη ἀγαθῆ καὶ τῆ τῶν κατ' ἔτος ὠραίων ἐπιφορᾶ». Εἰς τὰς παρεπομένας ταύτας μνήμας (οἰοεὶ μνημόσυνα) ἀνήκουσι καὶ τὰ ὑπὸ Ἡροδότου μνημονευόμενα ὡς ἐλληνικὸν ἔθος γενέσια ἐν παραβολῇ πρὸς τι παρόμοιον Περσικὸν ἔθος (Δ, 26) «κατάπερ οἱ Ἕλληνες τὰ γενέσια». Περὶ τούτων ὑπάρχουσι διάφοροι γινῶμαι καὶ δίδονται διάφοροι ἐξηγήσεις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γραμματικοῖς· καὶ ὅτε μὲν ἐννοεῖται δι' αὐτῶν ἡ νεκρικὴ ἑορτὴ ἢ κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ ἀποθανόντος, ὅτε δὲ ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς μνήμη, ὅτε δὲ γενικώτερον ἀττικὴ τις νεκρώσιμος ἑορτὴ. Παρὰ μὲν τῷ Σουλῶα σημειοῦται «γενέσια ἢ δι' ἐνιαυτοῦ ἐπιφοιτῶσα τοῦ τεχθέντος μνήμη»· ὅπερ ἐπικυροῦται καὶ ἐξηγεῖται πληρέστερον διὰ τῶν λέξεων ἄλλου γραμματικοῦ (ἀναφερομένου ὑπὸ Lobbeck εἰς Φρόνιχον σ. 104)· «γενέθλια ἢ δι' ἐνιαυτοῦ ἐπιφοιτῶσα τοῦ τεχθέντος ἑορτὴ, γενέσια ἢ δι' ἐνιαυτοῦ ἐπιφοιτῶσα τοῦ τεχθέντος μνήμη». Τούναντιον δὲ ὁ Ἀμμώνιος «ἐπὶ τῶν τεθηκότων, ἐν ἧ ἕκαστος ἡμέρα τετελεύτηκεν». Ἡ πρώτη ἐρμηνεῖα ἀποδεικνύεται ὀρθὴ καὶ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ καθίσταται ἀναμφισβήτητος, ἐπιμαρτυρεῖται δὲ ἀναμφηρίστως καὶ ὑπὸ τῆς διαθήκης τῆς παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ (I', 18), ἐν ἧ λέγεται· «ἐκ δὲ

τῶν γενομένων προσόδων τῶν δεδομένων ὑφ' ἡμῶν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτῃ κατὰ τὸ δυνατόν μερίζεσθωσαν μεθ' Ἐρμάχου σκοπούμενοι εἰς τε τὰ ἐναγίσματα τῶν τε πατρὶ καὶ τῆ μητρὶ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἡμῖν εἰς τὴν εἰθισμένην ἄγεσθαι γενέθλιον ἡμέραν ἐκάστου ἔτους τῆ προτέρα δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος—συντελείτωσαν δὲ καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν ἡμέραν τοῦ Ποσειδῶνος καθάπερ καὶ ἡμεῖς, συντελείτωσαν δὲ καὶ τὴν Πολυαίνου τοῦ Μεταγειτνιῶνος». Κατ' ἀναλογίαν τούτων παρὰ Πλουτάρχῳ (Συμ. Η', 1, 1) ἐορτάζεται ἡ γενέθλιος ἡμέρα τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος. Ἄλλ' ἐπίσης παραδεκτέον ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς ἐλάμβανον χώραν ἐπέτειοι νεκρικοὶ ἐορταί. Ἄλλ' ἐκ τῶν τούτων ἐκαλοῦντο οὕτω καὶ τὰ ἐν Ἀθήναις δημοτελῶς τελούμενα νεκύσια καθ' Ἡσύχιον «γενέσια, ἐορτὴ πένθιμος Ἀθηναίοις, αἱ δὲ τὰ νεκύσια καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ γῆ θύουσιν». Κατ' ἄλλον γραμματικὸν (Beck. Ἀνεκδ. σ. 231) «γενέσια, ἐορτὴ παρ' Ἀθηναίοις πενήτημος, αἱ δὲ νεκύσια»· κατὰ δὲ τὸν Ἀντιατικιστὴν Βεκκέρου (σ. 86) καλοῦνται ἀντικρυς «δημοτελῆς ἐορτὴ, τελουμένη τῇ πέμπτῃ τοῦ Βοηδρομιῶνος». Τοιαῦται ἡμέραι ἀποκαλοῦνται παρὰ Πλάτωνι (Νομ. Ζ, σ. 800) ἀποφράδες ἡμέραι· κατὰ δὲ Τίμαιον (Λεξ. 47) «ἀποφράδες ἡμέραι, ἐν αἷς τοῖς κατοικομένοις χοὰς ἐπιφέρουσιν»· καὶ πληρέστερον ἄλλος γραμματικὸς (Beck. Ἀνεκδ. I, σ. 438) «ἀποφράδες ἐν αἷς τοῖς κατοικομένοις χοὰς ἐπιφέρουσιν· ἢ αἱ πρὸς πράξεις ἀνεπιτήδειοι· ἢ μιαιραὶ ἡμέραι, μάλιστα ἐν αἷς τὰ ἐναγίσματα». Ἄλλ' ἐπὶ κεραυνοβλήτων ἢ κατακεραυνωθέντων προσεφέρετο νεκρώσιμος θυσία οὐχὶ αὐτοῖς τούτοις, ἀλλὰ Διὶ Καταιβάτῃ, ὡς διηγείται ὁ Κλέαρχος παρ' Ἀθηναίῳ (IB'. 23) περὶ τῆς ὕβρεως τῶν ἐν τῇ Ἰαπυγικῇ πόλει Καρβίνῃ παρανομησάντων Ταραντίνων, ὅτι ἀπὸ δαιμόνιον οὕτως ἠγανάκτησεν, ὥστε Ταραντίνων τοὺς ἐν Καρβίνῃ παρανομήσαντας ἐκεραύνωσε πάντας· καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐν Τάραντι ἐκάστη τῶν οἰκιῶν, ὅσους ἀπεδέξατο τῶν εἰς Ἰαπυγίαν ἐκπεμφθέντων, τοσοῦτας ἔχει στήλας πρὸ τῶν θυρῶν, ἐφ' αἷς καθ' ὃν ἀπώλοντο χρόνον οὐτ' οἰκτιζονται τοὺς ἀποικομένους, οὔτε τὰς νομίμους χέονται χοὰς, ἀλλὰ θύουσι Διὶ Καταιβάτῃ». Διότι τούτους

καὶ ἄλλως θεωροῦντες ὡς ἱερὸς νεκροῦς, ἅτε δὴ ψαυσθέντας ὑπὸ τοῦ θεοῦ, κατέλειπον ἀτάφους ἢ τοῦλάχιστον οὐδαμῶς συνέκαιον ἢ συνέθαπτον μετ' ἄλλων κατ' Εὐριπίδην (Ἰκετ. 935), ἔνθα ὁ Θησεύς ἀνακοινοῦται τῷ Ἀδράστῳ περὶ τοῦ κεραυνωθέντος Καπανέως· «ὃν Ζεὺς κεραυνῶ πυρπόλῳ καταιθαλοῖ, θεοὶ ζῶντ' ἀναρπάσαντες ἐς μυχοῦς χθονὸς αὐτοῖς τεθρίπποις εὐλογοῦσιν ἐμφανῶς». Αὐτόθι ὁ Θησεύς, ἀρχόμενος τῆς διαταγῆς «τὸν μὲν Διὸς πληγέντα Καπανέα πυρὶ—» προλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἀδράστου διὰ τῆς ἐρωτήσεως «ἢ χωρὶς ἱερὸν ὡς νεκρὸν θάψαι θέλεις; καὶ ἀπαντᾷ καταφατικῶς, «ναί, τοὺς δὲ γ' ἄλλους πάντας ἐν μιᾷ πυρᾷ». Διὸ καὶ παρ' Ἀρτεμιδιῶρῳ σημειοῦται (Ὀνειρ. Β'. 9)· «οὐδεὶς γὰρ κεραυνωθείς ἀτιμὸς ἐστίν· ἔθεν γε καὶ ὡς θεὸς τιμᾶται», καὶ ἐπιφέρει ὅτι ἐθάπτοντο ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τοῦ ἐνσκήψαντος κεραυνοῦ· «οὐ γὰρ οἱ κεραυνωθέντες μετατίθενται, ἀλλ' ἔπου ἂν ὑπὸ τοῦ πυρὸς καταληφθῶσιν, ἐνταῦθα θάπτονται». Ὡς τῶ ὄντι καὶ παρ' Εὐριπίδῃ (αὐτ. 937) θάπτεται καὶ αὐτὸς ὁ Καπανεύς· πρὸς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Ἀδράστου, «ποῦ δῆτα θήσεις μνήμα τῷδε χωρίσας;» ἀπαντᾷ ὁ Θησεύς· «αὐτοῦ παρ' οἴκου τούσδε συμπήξας τάφον». Τούναντίον δὲ περὶ τοῦ ἀτάφου τούτων μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (Συμπ. Δ, 2, 3)· «πάντων δὲ θαυμασιώτατον ὁ πάντες ὡς ἔπος εἰπεῖν ἴσμεν, ὅτι τῶν ὑπὸ κεραυνοῦ διαφθαρέντων ἄσηπτα τὰ σώματα διαμένει· πολλοὶ γὰρ οὔτε καίουσιν οὔτε κατορύττουσιν, ἀλλ' ἔωσι περιφράξαντες ὥστε ὀρᾶσθαι τοὺς ἀσήπτους ἄει».

§ 21. Περὶ δὲ τῆς διαρκείας τοῦ πένθους μανθάνομεν ὅτι ἐν τοῖς διαφοροῖς τόποις ὑπῆρχον καὶ κατὰ τοῦτο διάφορα ἔθιμα. Οὕτως ἐν Σπάρτῃ περιωρίζετο τοῦτο εἰς δώδεκα ἡμέρας κατὰ διάταξιν τοῦ Λυκούργου (Πλουτ. Λυκ. 27), ὃς «χρόνον πένθους ὀλίγον προσώρισεν, ἡμέρας ἔνδεκα· τῇ δὲ δωδεκάτῃ θύσαντες ἔδει Δήμητρι λύειν τὸ πένθος». Ἐν Ἀργεὶ μετὰ ἓνα μῆνα κατὰ τὸν αὐτὸν (Κεφ. Ἑλλ. Κατ. 24) λέγοντα· «τοῖς ἀποβαλοῦσι τίνα τῶν συγγενῶν ἢ συνήθων ἔθος ἐστὶ μετὰ πένθος εὐθύς τῷ Ἀπόλλωνι θύειν, ἡμέραις δὲ ὕστερον τριάκοντα τῷ Ἑρμῇ—τοῦ δ' Ἀπόλλωνος τῷ ἀμφιπόλῳ κριθᾶς διδόντες λαμβάνουσι κρέας τοῦ ἱε-